

Behn rozebírat, jej zaujímá především otázka podnětu a významu maleb. Tyto malby neměly podle Behna nikdy sloužit estetickému požitku, ale magickým obřadům, nám prozatím nepříliš dobře známým. Tento názor je dnes již všeobecně uznáván — první jej proslvil v roce 1903 S. Reinach. Tomu nasvědčuje samo umístění maleb na místech skrytých, velmi často těžce dostupných a také samozřejmě obsah maleb. Ten nás především zaujme. Malby představují diluviální zvěř zanikající doby ledové. Hlavní zájem platí velkým zvířatům, jako snad nejvitálnějšími zdrojům obživy, ale také jako největším protivníkům našich předků. Nejčastěji je zobrazen mamut, poté bison, divoký kůň. Velmi zřídka se vyskytuje zobrazení skalního medvěda. Behn to vysvětluje tím, že skalní medvěd zastával zřejmě v duševním světě našich předků postavení totemového zvířete. Menší zvěř se vyskytuje jen zřídka kdy. Chybí úplně zobrazení rostlin. Zobrazení člověka je velmi vzácné a oproti téměř absolutnímu naturalismu v zobrazení zvířat jsou lidské postavy podány ve stylisaci. Obraz ženy, oproti plastickému zobrazení, chybí. V paleolitických malbách chybí také větší komposice, s jakou se setkáváme v mladších obdobích, ze kterých jsou skalní malby známy.

Behn závěrem kapitoly upozorňuje na to, že franko-kantaberské umění nemá předchůdců a nemá také vlastních následníků. Tento zjev se nedá podle Behna vysvětlit jen změnou hospodářské situace, ale vysvětlení sám nepodává, takže tato otázka zůstává neustále otevřena.

Jak jsme již dříve poznamenali, dalším kapitolám nebudeme věnovat pozornost. Teď ještě několik poznámek k Behnově kapitole poslední, která shrnuje poznatky načerpané studiem všech skalních maleb v Evropě, Asii a Americe.

Behn znovu upozorňuje na to, že malby jsou úmyslně magického charakteru, vzdálené a ostře odělené od sídelních komplexů i pohřebišť. Zajímavý je názor, že skály jsou sídlem božských bytostí, že se k nim naši předci modlili a před nimi konali své magické tance a obřady. Snad nejdůležitějším poznatkem je ostré vystoupení proti tzv. „vliologiii“, kterou se snaží mnozí autoři při posuzování skalních maleb prosazovat (viz přímo strana 83!).

Behnova práce je vlastně víceméně umělecko-filosofického charakteru, která se velmi často ocitá na nejzazším ústraní prací čtených a studovaných prehistoriky. Jistě ale není na škodu takovou práci si pročíst a prostudovat si ji se zaujetím. Práce nám zopakovala mnohé problémy, které již známe a osvětlila některé problémy, kolem kterých se chodilo prozatím velkou oklikou. V tom jistě také tkví to, proč jsme si práce povšimli.

Jana Bechyňová

Gyula Török, Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. Archaeologia Hungarica, s. n. 39, Budapest 1962. 169 str., 100 tab., 36 obr. v textu, 4 plány.

Bohatě vybavená publikace Gy. Töröka tištěná na kvalitním křídovém papíře, hodnotící výzkum rozsáhlého (926 hrobů) a úplně prokopeného pohřebiště (jakých je sice známo velké množství, ale vždy jen zlomkovitě prozkoumaných) v Halimbě—Cseresi z 10. a 11. st., zůstane trvalým přínosem pro maďarskou a zejména slovanskou archeologii.

Pohřebiště v Halimbě leží v Zadunají, severně od Blatenského jezera, v oblasti silně proluté slovanským živlem, kde v 9. st. existovalo slovanské knížectví Pribinovo a Koceľovo a kam na určitou dobu v průběhu 9. st. rozšířila svou moc i říše Velkomoravská. Není proto divu, že slovanská tradice tu byla i v hmotné kultuře velmi silná ještě v 10. a 11. st. jak o tom svědčí i inventář halimbského pohřebiště.

Autor přičítá halimbské pohřebiště smíšenému obecnému lidu maďarskému, slovanskému a avarskému. Pohřebiště je z větší části jednovrstevné; pouze v jihovýchodním úseku došlo k překrytí hrobů, což umožnilo odlišit nejstarší fázi pohřbívání charakterizovanou specifickými nálezy i pohřebními zvyklostmi. Další dvě fáze pohřbívání byly stanoveny na základě rozboru inventáře a zejména podle mincí.

V I. fázi pohřbívání má značné procento neobřadů paže ohnuté v loktech a přeložené přes břicho. Orientace hrobů se na rozdíl od II. a III. fáze mírně odchyľuje k JZ. V hrobech I. fáze není keramika a zřídka se v nich objeví zbytky rakví (častější je pohřbívání v látkovém obalu). Hroby jsou celkově chudě vybaveny. K absolutnímu datování přispívají nálezy provrtaných mincí Berengariových (895—926) a Huga Provenčeského (926—943). Typický pro I. fázi je šperk: filigránové i lité náušnice se čtyřmi bubínky, lité hrozníčkovité náušnice, lité lunicovité náušnice s hrozníčkovitým závěskem, o nichž autor právem soudí, že jsou moravského původu, dále nýtované páskové prsteny, zejména typické kusy s dvěma podélnými rýhami, které se nacházejí i v nejmladších hrobech v Břeclavi—Pohansku, Trnovci n/V. aj., velmi četné prosté bronzové kroužky, které jsou v ženských i mužských hrobech a sloužily u Maďarů k úpravě copů, náušnice s očky, lité nebo plechové bronzové knoflíky, bronzové rosetky, dále náušnice s esovitým

ukončením a s částí oblouku ovinutou tenkým drátkem a náramek s hákovitými konci, jejichž původ vidí autor na západě. Korály (příčně členěné, kotoučkovité, z foukaného skla, melounovité) stejně jako většina typů náušnic jsou odkazem místního obyvatelstva, které žilo v Zadunají už v 9. st. Maďarský podíl se odráží v nálezech mušlí kauri, dvou rombických šipkách, rosetkách, prostých vlasových kroužcích (?) a jiných věcech (např. mincích), které sice (nebyly) původně maďarské, ale byly Maďary získány při válečných taženích. O nožích v hrobech soudí autor, že byly přidávány symbolicky jako přibor, sloužící k přípravě jídla. Poměrnou chudost I. fáze pohřbívání autor vysvětluje nikoliv křesťanským rázem pohřebiště (i když ten nelze v této oblasti vyloučit!), ale sociálním postavením pohřbených, tím, že patřili k obecnému lidu jak slovanskému, tak maďarskému (jenž byl poněkud lépe situován, který tu žil pospolu usedlým způsobem života a během dvou generací splynul. Autor soudí, že v období, které odpovídá I. fázi pohřbívání v Halimbě, prostý usedlý lid pohřbíval na rozsáhlých pohřebištích, zatím co rodová a kmenová maďarská aristokracie žila kočovným způsobem života ve stanech a také izolovaně pohřbívala své mrtvé na malých hřbitůvcích, vyznačujících se bohatým inventářem, součástmi koňského postroje a bojovnické výstroje a pohřbíváním částí koňských koster. Kromě lidových pohřebišť založených po příchodu Maďarů, předpokládá autor, že se v některých okrajových oblastech pochovalo ještě v 10. st. na starých slovansko-avarských pohřebištích. I. fázi pohřbívání v Halimbě, k níž patří 155 hrobů (z toho 109 bez milodarů) klade autor mezi léta 907/925 – 970 (?).

II. fáze pohřbívání zahrnuje 381 hrobů, z nichž 240 obsahovalo milodary. Je tedy relativně bohatší než hroby I. fáze, což autor vysvětluje zlepšením hospodářského postavení lidu po ukončení maďarských válečných tažení. Pro II. fázi je charakteristické častější používání rakví (46 případů), což Török objasňuje zesílením západních vlivů, které prý obnovily zvyk pohřbívat v rakvích, známý v této oblasti již v 9. st. (Zalavár). Myslím, že by bylo přirozenější vysvětlovat obnovení tohoto zvyku rovněž zlepšením hospodářského postavení slovanského lidu, protože je nelogické mluvit o zesílení západního vlivu v rituální oblasti, pokládá-li autor jinak hroby II. fáze za pohanské. Kostry II. fáze leží vesměs naznak s pažemi nataženými podél těla a jen v nejstarších hrobech II. fáze se ještě občas vyskytne položení předkoti přes břicho (dokazuje to plynulost pohřbívání a kontinuitu obyvatelstva). Běžným milodarem na rozdíl od I. fáze je keramika, která spolu s noží (autor je nepokládá za zbraně) svědčí podle Töröka o přidávání potravin do hrobu a je dokladem pohanství pohřbených. Keramika vyrobená nálepem za poměrně nízké technické úrovně má hrncovité, miskovité a vzácně lahovité tvary; staromaďarské tvary s profilovaným válcovitým hrdlem jsou v menšině. Autorovo srovnávání některých nádob s pražským a žitomirským typem není na místě, neboť neodpovídá nutnosti komplexního pohledu na výzdobnou a výrobní techniku, datování a historické podmínky. Z jiných milodarů je II. fáze pohřbívání charakterizována masovým nástupem esovitých záušnic a náramků, buď jednoduchých hladkých nebo spletaných ze dvou až čtyřech drátů, opatřených na koncích očkem a háčkem nebo litými náramky s hadími hlavami. Rychle mizí prosté vlasové kroužky (Török to vysvětluje tím, že prostý lid pozbyl práva nosit copy), ojediněle se objeví hrubě odlitky hrozníkovitých náušnic s dvěma páry uzlíčků, náušnice s koncem svinutým ve válcovitou spirálu, dále pokračují náušnice s očkem. Hojně jsou opět prsteny, ale na rozdíl od I. fáze převážně lité, a to masivní s nedovřenými zahrocenými konci, uzavřené s rýhovaným nebo perlcovým povrchem, hraněné, na obvodu čtyřikrát zesílené aj.; ojediněle se ještě objeví prsten s butonem zdobeným sklíčkem a třemi granulkami po obou stranách. V náhrdelnicích dále pokračují vedle pastových a skleněných korálů zdobených někdy barevnými vločkami korály kapkovitých tvarů (avarské), mušle kauri, nově se objevují soudkovité korály z tmavé pasty zdobené zlatou folií (na Moravě dosti četné se stříbrnou folií na mladohradištních pohřebištích), lité lunicovité závěsky, duté plechové terčíky a provrtnané římské mince pocházející z porušených římských staveb.

Při hodnocení prvních dvou fází pohřebiště v Halimbě autor odmítá termín belobrdská kultura, který je spojován více se Slovany, protože hmotná kultura 10.–11. st. ve středním Podunají přísluší více národnostem: v I. fázi pohřebiště v Halimbě spatřuje jednak pohřby prostého maďarského lidu a jednak pohřby slovansko-avarských sluhů, kdežto v II. fázi vidí již pohřby smíšeného obecného lidu maďarsko-slovansko-avarského, zatíženého stejnými služebními povinnostmi vůči maďarské aristokracii. Shodně fáze pohřbívání s halimbými shledává Török i v Képuszté (zde je jen II. a III. fáze) a na jiných pohřebištích a navrhuje proto místo termínu belobrdská kultura používat označení vystihujících lépe historickou periodizaci, tj. pohřby prostého lidu z doby válečných tažení pro pohřebiště odpovídající I. fázi pohřbívání v Halimbě a pohanské pohřby obecného lidu z doby usazení pro pohřebiště odpovídající II. fázi téhož pohřebiště.

III. fáze pohřbívání je reprezentována 396 hroby (z toho 204 s milodary) rozmístěných po okrajích pohřebiště, působících již dojmem kontrolovaného řadového hřbitova. Tyto hroby obsahují mince králů vládnoucích od poloviny 11. st. do poloviny 12. st., zejména Ondřeje I

(1046–1060, 6 kusů), Šalamouna (1063–1074, 17 kusů), Ladislava (1077–1097, 18 kusů), dále esovitě záušnice často s rýhovanými kličkami (termín nitranský typ autor odmítá) a nové se v nich objevují korály broušené z polodrahokamů. Z ostatních drobných šperků se objevují prsteny přibližně téchže tvarů jako v druhé fázi, mezi nimi několik přestěnů s očky, dále pletený řetízek z hr. 182, sloužící jako nákrčník a jehož prototyp můžeme spatřovat v nákrčníku z hr. 1 na Pohansku u Břeclavi, dva lité lunicovité závěsky, hranéý náramek a několik prostých vlasových kroužků, které tu ojedinelé dožívají. Vybavení hrobů je proti II. fázi poněkud chudší a svědčí o zhoršení postavení pracujícího lidu v období upevnění státní a církevní moci a feudalismu. Poměrně četné jsou v hrobech rakve (46 případů) spojené železnými skobami. Poloha koster naznačená nateženými pažemi je výlučná. V hrobech III. fáze je dále četná keramika primitivních hrncovitých (připomíná formy z doby avarské) a lahvovitých románských tvarů, napodobujících patrně římskou keramiku, získávanou při rozebírání starých římských staveb. V průběhu III. fáze byl zvyk přidávání jídla do hrobů postupně nahrazen přidáváním neprovtvrných, tedy platných mincí (46 případů), které měly nebožtíkovi sloužit k nákupu potravy při posmrtné pouti (autor odmítá domněnku, že jde o obolus mrtvých určený pro Charona). Nálezy mincí upřesňují představu o šíření hřbitova, ukazují na jeho pohanský ráz (o čemž svědčí i mezery mezi hroby, v nichž rostly stromy posvátného háje) a názorně svým početným výskytem demonstrovují postupné opuštění pohřebiště pod tlakem církve (z doby krále Kolomana, 1095–1116 a Bély II, 1131–1141, pochází již jen po jedné minci), která nutila lid pohřbívat kolem kostelů a nakonec donutila i obyvatele Halimby přerušit kolem poloviny 12. st. pohřbívání na jejich starém pohřebišti. III. fázi pohřbívání v Halimbě a jiné současné hřbitovy navrhuje autor nazývat pohřby obecného lidu z doby upevnění feudalismu a datuje je mezi leta 1050 a 1150.

Závěrečná kapitola se rozpadá do tří částí. V první části shrnuje Török historické údaje o uhersko-tureckých kmenech, jejich způsobu života a společenském zřízení v dobyté části Podunají. Obecný maďarský lid byl usazen v Zadunaji, odkud byla vytlačena místní slovanská vládnoucí vrstva do Bulharska a na Moravu; k soustavné kolonizaci a zakládání vsí s kmenovými jmény došlo zejména po vítězství knížete Gézy a krále Štěpána nad tureckou šlechtou; s tímto vývojem souvisí zakládání velkých hřbitovů prostého lidu. Malé hřbitůvky turecko-uherské vládnoucí vrstvy byly v době válečných tažení v oblasti horní Tisy vzdálené od všech nepřátelských center a bezpečné před trestnými výpravami. V době výboje ani lid ani šlechta neznali esovité záušnice. V druhé části zevšeobecňuje autor poznatky, které plynou z hodnocení halimbského pohřebiště na hrobový archeologický materiál 10.–11. st. z Podunají, který člení, jak bylo již výše uvedeno, ve tři časové skupiny: 1. pohřby prostého lidu z doby válečných tažení; 2. pohanské pohřby prostého lidu z doby usazení; 3. pohanské pohřby z doby upevnění feudalismu. — Dále se autor v této části zabývá původem esovitých záušnic, k němuž podle něho přispěly čtyři faktory: 1. zvyk nosit cop běžný u Maďarů, který vede k přeměně náušnic nošených v úsmím botci ve vlasové kroužky, na nichž bylo uplatněno esovité ukončení; 2. ztráta práva lidu nosit kroj svobodného člověka, k němuž patřily prosté kroužky na copy i náušnice; lid si tedy vytvořil pro kráslení účesu jakýsi kompromis mezi oběma ozdobami; 3. vliv západních vzorů náušnic a náramků s háčkovitými a smyčkovitými konci; 4. tradiční obliba esovitých a kličkovitých prvků na náušnicích avarského a slovanského obyvatelstva. Autor se tu pohybuje na velmi labilní půdě a jeho závěry nejsou dostatečně přesvědčivé. — V otázce keramiky zastává autor běžný názor, že se nehodí pro datování; v Halimbě se na ní neodráží přirozený vývoj, nýbrž stagnace způsobená maďarským vpádem. Török se pak podrobněji zabývá otázkou výrobní techniky a značkami; ve svých názorech se v podstatě shoduje s poznatky vyslovenými v poslední době různými slovanskými archeology (Holubowicz, Černožorský). — Pokud jde o problém splynutí Maďarů a Slovanů, soudí autor, že k němu došlo jen v lidových vrstvách, zatím co maďarská aristokratická žila i pohřbívala stále izolovaně; nucené usazení maďarského lidu s místním obyvatelstvem podle něho nesouvisí se zánikem malých hřbitůvků aristokracie. Maďarizací místního obyvatelstva v Zadunajsku tedy prováděl jen obecný lid, nikoliv aristokracie. V třetí části shrnuje autor poznatky o datování, o zaplňování pohřebiště a o velikosti osady, která tu pohřbívala. Hřbitov byl založen někdy mezi lety 907–925 a zpočátku (asi do roku 950) tu nepohřbívali všichni obyvatelé osady (část byla pochována na předpokládaném starém slovansko-avarském pohřebišti, část zahynula v bojích v cizině). Později tu až do konce 11. st. pohřbívali všichni obyvatelé osady, která někdy ke konci 11. st. mohla čítat na 220 lidí. V 1. polovině 12. st. tam asi zase nepohřbívali všichni příslušníci vesnice, neboť část jich byla uložena na předpokládaném kostelním hřbitově.

Druhá část publikace obsahuje přehledné tabulky o rozměrech hrobů, úpravě jam a údaje o kosterném materiálu a dále popis inventáře hrobů rozdělený podle fází pohřbívání. Fotografické tabulky obsahující některé terénní záběry a úplné vyobrazení archeologického materiálu podle jednotlivých fází jsou velmi přehledné pro označování hrobových celků přímo u obrázků.

Plánky pohřebišť rozdělené podle fází pohřebišť a doplněné vyobrazením charakteristického inventáře velmi usnadňují kontrolu autorova hodnocení pohřebišť.

Práce Törökova zůstane cenným pramenem pro řešení problematiky 10.–11. st. ve středním Podunají. S chronologickými závěry autora a jeho představami o vývoji pohřebišť lze souhlasit. Problematictější je autorovo etnické hodnocení halimbského pohřebišť a vůbec všeho osídlení 10.–11. st. v Zadunají. Přechůzeje tu vliv avarského prvku ještě v 10. st.; je známo, že toto etnikum nikdy nebylo příliš početné a po ztrátě politické moci na konci 8. st. bylo rychle asimilováno. Nemůže to také být řeči o franské vládnoucí vrstvě na počátku 10. st., byla-li tato oblast před maďarským vpádem součástí Velké Moravy a byla-li tu již dříve převaha slovanského živlu. Konečně tak jako je nesporné, že v 10. a 11. st. ovládali politicky Zadunají Maďari, jejich podíl na hmotné kultuře, získané z pohřebišť v Halimbě, je nepatrný a svědčí o rozhodujícím slovanském kulturním vlivu, který se projevil i v oblasti zemědělství, práva, společenské organizaci a jazyka. Řešení těchto otázek není prací Törökovou zdaleka ukončeno.

Bořivoj Dostál

A. Abramowicz, Studia nad genezą polskiej kultury artystycznej. Łódź—Warszawa 1962, 135 str., 62 obr. v textu, angl. résumé.

A. Abramowicz zaměřil svou práci „Studia nad genezą polskiej kultury artystycznej“ na umělecké předměty a řemeslo v Polsku v 10. až 13. století. V tomto období se začíná vytvářet oficiální „vysoké“ románské a později gotické umění a zároveň dále trvá tradiční lidové umění, jehož projevem jsou drobné plastiky a předměty tzv. užitého umění. Autor se snaží pro toto lidové umění nalézt místo v komplexu oficiálního umění, případně určit vlivy, které tradiční umění uplatnilo na polskou kulturu.

Úvodní kapitolu věnoval autor vývoji názorů na genezi polského lidového umění. Zde dochází k poznatku, že lidové a předkřesťanské umění nebylo zařazováno do oficiálního uměleckého kánonu a bylo vždy zkoumáno izolovaně od oficiálního umění své doby. Lidové umění bylo rozdělováno podle svých pramenů na čtyři kategorie: psané prameny, archeologické nálezy, lidová kultura tradovaná jako přžitky minulých století a prameny jazykové. Názory na archeologické nálezy, u kterých mohla být uplatňována estetická měřítká — plastika, keramika a užitkové předměty, byly v 18. a 19. století více nebo méně ovlivněny národnostním cítěním. Odtud teorie, že Slované museli vynaložit veškerou snahu na uchování vlastního jazyka a neměli tedy sílu vytvářet vlastní výtvarné umění. Negativní hodnocení lidového umění vycházelo u některých autorů z představy, že Slované s hráli ve světové historii jen malou úlohu; podle jiných bylo lidové umění jen napodobeninou a odvarem „vysokého umění“. V pozdější době se vytvořily tři základní skupiny náhledů na lidové umění 10. až 13. století v Polsku; podle jednoho názoru bylo lidové umění té doby jen pokračováním slovanské nebo prapolské kultury, podle druhého jsou počátky polského lidového umění spjaty s křesťanstvím, a konečně byl třetí názor, který soudí, že pro nedostatek materiálu nebude možno nikdy poznat počátky polského tradičního umění.

Ve třech následujících kapitolách probírá A. Abramowicz jednotlivé okruhy materiální kultury, ve kterých se lidové umění projevovalo: architekturu, kroj a umění v řemeslné výrobě.

Tradiční polská dřevěná architektura byla většinou studována jen po stránce technické a výtvarné momenty byly pomíjeny. Autor koriguje starší názory na lidovou architekturu a všimá si všech projevů výtvarného umění ať v architektuře samé (vnější zdobení domu, dřevorezba, malování), nebo ve vnitřní výzdobě domu (nábytek, tkaniny, koberce, obrazy) i vlivů, které na ně mohly působit. Znovu upozorňuje, že není možno pokládat za začátek polské architektury až období, kdy vznikaly zděné chrámy.

V kapitole věnované lidovému oděvu vychází A. Abramowicz z prací L. Niederla, hodnotí názor o jednotném společném kroji Slovanů a na základě studia písemných pramenů souhlasí s Niederlem, že již před 13. stol. měly slovanské národy odlišné kroje. Dále probírá jednotlivé části oděvu a způsoby jejich zdobení. Závěrem kapitoly hodnotí tradiční lidový šperk a otázku jeho původnosti v souvislosti s existencí řemeslnických dílen.

Čtvrtá kapitola je věnována výtvarnému umění v řemesle. Autor je přesvědčen, že o lidové umění lze mluvit až po vzniku antagonistických tříd. Zabývá se poměrem zdobených a nezdobených předmětů jednoho druhu, jejich určením, cenou a prodejem. Při studiu drobných ozdob ze dřeva, kosti a rohu se věnuje problematice rozšíření některých typů geometrického ornamentu (pletencový atd.). V souvislosti s výrobou šperků a zbraní se dotýká otázky národnosti řemeslníků a také některých představ o magické síle, kterou v lidové víře dává znalost práce s kovy. A. Abramowicz si závěrem kapitoly klade otázku, co se stalo s tradiční kulturou v řemesle, zda přešla do středověkých cechů a jakou roli v nich s hrála.